

DOI: http://dx.doi.org/10.12775/AUNC_PED.2023.006

Agnieszka Suplicka

Wydział Nauk o Edukacji

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000-0002-7107-0327

**INICJATYWY OPIEKUŃCZE,
WYCHOWAWCZE I OŚWIATOWE
ZWIĄZKU PRACY OBYWATELSKIEJ KOBIET
NA RZECZ DZIECI I MŁODZIEŻY**

**Care, Upbringing and Educational Initiatives
of the Women's Civic Work Union
for Children and Youth**

Streszczenie

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet był jedną z największych organizacji kobiecych w Polsce międzywojennej. Dążeniem związku była odnowa polskiego narodu poprzez pogłębienie idei państwowotwórczej Józefa Piłsudskiego. W tym nurcie kobiety angażowały się w szereg działań o wymiarze społecznym, silnie podkreślając potrzebę pracy na rzecz najmłodszych.

Celem artykułu jest wskazanie inicjatyw Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet zogniskowanych na aktywności opiekuńczej, wychowawczej i oświatowej realizowanych na rzecz dzieci i młodzieży w Polsce między wojnami. Omówiono w nim egzemplifikacje działań prowadzonych w ramach instytucjonalnych form opieki i wychowania, realizowanych w czasie wolnym w cią-

gu dnia i w trakcie dni wolnych od zajęć szkolnych, oraz podejmowanych w ramach pomocy doraźnej.

Różnorodność zaprezentowanych form działalności ZPOK była odpowiedzią na olbrzymie potrzeby i trudności, z jakimi przyszło się zmagać najmłodszym członkom społeczeństwa. Zakres prowadzonej działalności społecznej, którą starano się objąć jak największą grupę dzieci wymagających stosownego wsparcia, należy uznać za imponujący. Ukazane inicjatywy odegrały ważną rolę w niesieniu pomocy i wzmocnieniu nowo odrodzonego państwa, szczególnie że czasy, w których były podejmowane, nie należały do łatwych, zarówno ze względów społecznych, jak i politycznych oraz gospodarczych.

Słowa kluczowe: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, Druga Rzeczpospolita, opieka, wychowanie, oświata

Abstract

The Women's Civic Work Union was one of the largest women's organizations in interwar Poland. The union's aspiration was the renewal of the Polish nation by deepening Jozef Pilsudski's state-building idea. In this trend, women engaged in a number of activities with a social dimension, strongly emphasizing the need to work for the benefit of the youngest. The aim of the article is to indicate the initiatives of the Women's Civic Work Union focused on caring, upbringing and educational activities carried out for children and youth in Poland between the wars. It discusses exemplifications of activities undertaken as part of institutional forms of care and upbringing, carried out in free time during the day and during days free from school, and provided as emergency aid. The diversity of the presented forms of ZPOK's activity was dictated primarily by the enormous needs of the youngest members of society and the response to the difficulties they had to face. The scope of social activities, which was attempted to cover the largest possible group of children requiring appropriate support, should be considered impressive. The presented initiatives played an important role in helping and strengthening the newly reborn state, especially since the times in which they were undertaken were not easy, both for social, as well as political and economic reasons.

Keywords: Women's Civic Work Union, Second Republic of Poland, care, upbringing, education

Wprowadzenie

Odzyskanie niepodległości przez Polskę przyniosło obywatelom możliwość organizacji własnego życia politycznego, społecznego i gospodarczego. Ożywiły swoją działalność organizacje, towarzystwa i związki zajmujące się sprawami politycznymi i społecznymi. Jednym z nich był działający w latach 1928–1939 Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (dalej: ZPOK). W okresie międzywojennym ZPOK był jedną z największych sanacyjnych organizacji kobiecych liczącą ponad 90 tys. członkiń¹.

Działalność w zakresie opiekuńczo-wychowawczym i oświatowym ZPOK nie doczekała się do tej pory opracowania monograficznego. Wśród literatury poświęconej działalności związku należy wymienić przede wszystkim publikacje Joanny Dufurat: *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939), Stanowisko Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet wobec „wyborów brzeskich” w 1930 roku. Przyczynek do dziejów kobiecego stowarzyszenia, Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet, Polityka na łamach „Pracy Obywatelskiej” (1928–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*². Nie odnoszą się one bezpośrednio do omawianego zagadnienia, stanowią jednak bardzo cenne źródło wiedzy historycznej dotyczącej rozwoju stowarzyszenia, ukazują polityczne aspiracje liderki ZPOK, ich rolę na arenie politycznej, jak też inicjatywy stowarzyszenia na rzecz upodmiotowienia politycznego

¹ I. Dadej, P. Abryszeński, *Drogi Polek do niepodległości*, Sulejówek 2019, s. 14.

² J. Dufurat, *Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet*, w: *Metamorfozy społeczne. Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. Żarnowski, Warszawa 2014; też, *Stanowisko Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet wobec „wyborów brzeskich” w 1930 roku. Przyczynek do dziejów kobiecego stowarzyszenia*, w: *Studia z dziejów XIX i XX wieku*, red. T. Kulak, Wrocław 2005; też, *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*, Wrocław 2013; też, *Polityka na łamach „Pracy Obywatelskiej” (1928–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2019.

członkiń oraz ich codziennej pracy zmierzającej do podniesienia kultury politycznej mas kobiecych i świadomego korzystania przez nie z praw obywatelskich. Istotnych informacji dostarczają również artykuły: *Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939* autorstwa Ludwiki Majewskiej³ oraz *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie* Mirosława Piwowarczyka⁴. Znaczący, ze względu na swój źródłowy charakter, jest drugi z nich. Prezentuje co prawda szeroką działalność związku, ale z perspektywy rodziny, którą organizacja wspomagała w sprawach zarówno wychowawczych, prawnych, ekonomicznych, jak i moralno-etycznych, przyczyniając się do poprawy jej bytu.

Celem artykułu jest zatem ukazanie działalności Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w okresie międzywojennym ze szczególnym uwzględnieniem wymiaru opiekuńczego, wychowawczego i oświatowego. W artykule, który ma charakter historyczno-pedagogiczny, podjęto próbę syntetycznego spojrzenia na aktywność kobiet zrzeszonych w ZPOK na rzecz dzieci i młodzieży. W oparciu o metodologię badań historycznych, zastosowano analizę dokumentów oraz źródeł drukowanych, powszechnie wykorzystywanych w badaniach naukowych z zakresu historii wychowania. Bazę źródłową stanowią źródła drukowane, w tym dokumenty urzędowe, publikacje, na podstawie których odtworzono przede wszystkim działalność ZPOK, ponadto artykuły prasowe oraz międzywojenna i współczesna literatura przedmiotu.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet – charakterystyka organizacji

Początki ZPOK sięgają okresu sprzed 1918 roku, kiedy rozwijał się ruch kobiet związany z niepodległościową lewicą, który na pierwszy plan wysunął hasło równości płci i przyznania kobietom praw politycz-

³ L. Majewska, *Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939*, „Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne”, 2019 nr 15(1), s. 30–54.

⁴ M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2013 t. 7, s. 259–291.

nych⁵. Już w wolnej Polsce działaczki związane z ruchem kobiecym wykorzystały sytuację po przewrocie majowym i prowadzoną na przełomie 1927 i 1928 roku kampanię wyborczą do sejmu i senatu. Wtedy to agitujące na rzecz listy Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem utworzyły Demokratyczny Komitet Wyborczy Kobiet Polskich, który stanowił porozumienie ugrupowań kobiecych popierających rezultaty polityczne przełomu majowego, dzięki czemu w wyborach zdobyły trzy mandaty⁶.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet został powołany 25 marca 1928 roku na zjeździe Demokratycznego Komitetu Wyborczego Kobiet Polskich, który przekształcono w ZPOK. Mimo że politycznie organizacja związana była z obozem sanacji i przyjęła założenia ideologii państwowej⁷, nie przewidziano w nazwie członu „polityczna”, aby nie zniechęcać kobiet do udziału w organizacji.

Założycielkami związku były przedstawicielki inteligencji, działaczki niepodległościowe, były legionistki, reprezentantki Ligi Kobiet Polskich, zwolenniczki polityki Józefa Piłsudskiego. Większość z nich była powiązana więzami rodzinno-towarzyskimi z władzą sanacyjną, co powodowało, że wykazywały aktywność w różnych aspektach życia społecznego, politycznego, kulturalnego czy towarzyskiego. Na czele związku stanęły: Zofia Moraczewska jako przewodnicząca, Maria Jaworska jako wiceprzewodnicząca, a także Halina Chełmicka-Jaroszewiczowa, Katarzyna Grodecka, Bronisława Dłuska, Janina Strzelecka,

⁵ J. Dufurat, *Stanowisko Związku*, dz. cyt., s. 197–200.

⁶ J. Dufurat, *W służbie obozu*, dz. cyt., s. 10.

⁷ Na temat wychowania państwowego pisali między innymi: S. Lempicki, *Polskie tradycje wychowawcze*, w: *Encyklopedia wychowania*, t. 1, część 2, Warszawa 1935, s. 1078; Z. Mysłakowski, *Państwo a wychowanie*, Warszawa 1935, s. 35, 36; J.S. Bystroń, *Zagadnienie programu szkolnego. Wychowanie państwowe*, „Kultura Pedagogiczna”, 1933 z. 2, s. 97; K. Sośnicki, *Podstawy wychowania państwowego*, Lwów 1933, s. 58; E. Kryńska, *Trwałe wartości ideologii wychowawczej Adama Skwarczyńskiego*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 2002 nr 3–4, s. 141–155; A. Suplicka, *Wychowanie patriotyczne w II Rzeczypospolitej*, w: *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, red. B. Olbrych, A. Gołębiowski, Radom 2017, s. 278–281.

Eugenia Waśniewska, Helena Ceysignerówna⁸. Niepisaną regułą, obowiązującą w oddziałach terenowych ZPOK, było powierzanie funkcji przewodniczących wyłącznie żonom miejscowych przedstawicieli administracji państwowej bądź szefów lokalnych komitetów BBWR⁹.

Członkinią mogła zostać każda pełnoletnia kobieta posiadająca obywatelstwo polskie, cechująca się nieposzlakowaną uczciwością. Kryterium doboru opierało się na uznawaniu idei związku, przy czym niezbędne było złożenie deklaracji i poręczenie przez dwie inne członkinie¹⁰. Podstawą rekrutacji były często naciski administracyjne, co w szczególności dotyczyło nauczycielek, jak również urzędniczek i żon urzędników. Wiele z nich wstępowało do związku ze strachu przed utratą pracy, w trosce o karierę męża czy z nadzieją na uzyskanie wsparcia finansowego¹¹. Do związku starano się pozyskać i chętnie przyjmowano nauczycielki ze względu na ich przygotowanie pedagogiczne i możliwość angażowania ich w prowadzenie wykładów, szkoleń czy kursów¹². Jak dowodzi J. Dufrat, organizacja miała charakter urzędniczo-inteligencki i nie potrafiła rozszerzyć swoich wpływów na drobnomieszczanki, robotnice fabryczne czy mieszkanki terenów typowo wiejskich¹³.

Działalność związku finansowano ze składek członkowskich w wysokości 1 zł miesięcznie, dotacji, subwencji rządowych i pożyczek od władz państwowych na szczeblu lokalnym i ministerialnym¹⁴.

Organizacja wskazywała konieczność uczestnictwa kobiet w życiu publicznym i politycznym, dlatego celem związku było przełamanie niechęci kobiet do angażowania się w politykę oraz stworzenia „nowe-

⁸ M. Piwowarczyk, *Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, dz. cyt., s. 261; J. Dufrat, *W służbie obozu*, dz. cyt., s. 7, 166, 189–190, 220; też, *Obóz rządzący w Polsce*, dz. cyt., s. 297; I. Dadej, P. Abryszeński, dz. cyt., s. 14.

⁹ M. Piotrowska-Marchewa, *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, w: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 318.

¹⁰ *Statut Związku Pracy Obywatelskiej*, Warszawa 1928, s. 7.

¹¹ M. Piotrowska-Marchewa, dz. cyt., s. 317.

¹² Tamże, s. 318.

¹³ J. Dufrat, *W służbie obozu*, dz. cyt., s. 197.

¹⁴ Tamże, s. 194. W okresie 1932/1933 ZPOK otrzymał subwencje rządowe na sumę 1 680 000 zł.

go typu obywatelki polskiej”, cechującej się wysokim poczuciem odpowiedzialności za państwo¹⁵. Priorytetem organizacji w myśl ideologii piłsudczykowskiej, w której do podstawowych wartości należały państwo i idea pracy¹⁶, było „dążenie do odrodzenia Polski w duchu istotnej wewnętrznej niepodległości przez szerzenie i pogłębianie idei państwowości polskiej, wprowadzanie w życie zasad prawdziwej demokracji i zapewnienie kobietom bezpośredniego wpływu na państwowe i społeczne życie Polski”¹⁷.

Związek posiadał sieć oddziałów miejskich i wiejskich na terenie całego kraju i siedzibę główną w Warszawie¹⁸. Przy Zarządzie Głównym działały wydziały związane z poszczególnymi dziedzinami pracy: Wydział Wychowania Obywatelskiego, Wydział Spraw Kobiety, Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, Wydział Wytwórczości Gospodarczej, Wydział Kultury i Piękna (szybko zlikwidowany), Wydział Spraw Zagranicznych, Wydział Prasowy, Wydział Finansowy. W 1933 roku utworzono także Wydział Spraw Wiejskich¹⁹.

Związek postulował równy dostęp do wykształcenia, likwidację stereotypów i przesądów dotyczących ról społecznych kobiet, dążył do zmiany ustawodawstwa poprzez wyeliminowanie rozwiązań krzywdzących kobiety²⁰. Ponadto uchwalony w maju 1928 roku statut organizacji w obrębie zaplanowanych działań przewidywał także te podejmowane na rzecz najmłodszych. Wśród nich znalazły się: „urządzenie

¹⁵ J. Krajewska, *Publicystyka kobieca*, w: *Polskie piarstwo kobiet w wieku XX: procesy i gatunki, sytuacje i tematy*, red. E. Kraskowska, B. Kaniewska, Poznań 2015, s. 203; M. Piotrowska-Marchewa, dz. cyt., s. 317; D. Kałwa, *Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym*, w: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, s. 151.

¹⁶ K. Jakubiak, *Podstawowe wartości i ewolucja ideologii wychowawczej sanacji*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 1998 nr 7–8, s. 27.

¹⁷ *Statut Związku Pracy Obywatelskiej*, Warszawa 1928, § 1.

¹⁸ A. Chojnowski, *Moralność i polityka. Kobięce lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem*, w: *Kobięta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996, s. 167.

¹⁹ *Statut Związku Pracy Obywatelskiej*, Warszawa 1928; J. Dufurat, *Obóz rządzący w Polsce*, dz. cyt., s. 298.

²⁰ Tamże, s. 169.

odczytów, pogadanek, wykładów, kół samokształcenia, zakładanie warsztatów pracy dla kobiet i młodocianych, zakładanie domów opiekuńczych dla kobiet, ognisk, świetlic, klubów, burs, żłobków i przedszkoli dla dzieci w wieku przedszkolnym, wydawanie pism i wydawnictw poświęconych sprawom kobiecym²¹. Osiem lat później w statucie uwzględniono dodatkowo: prowadzenie i utrzymanie szkół rozmaitych typów, prowadzenie akcji kolonijnych i półkolonii letnich, zakładanie i prowadzenie spółdzielni różnego typu, czytelní, bibliotek, placówek kulturalnych (teatrów, chórów, wystaw), placówek handlowych i przemysłowych, poradni prawnych i lekarskich, ponadto walkę z alkoholizmem i prostytutką²².

Egzemplifikacje inicjatyw Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet

W szerokim spektrum zadań wyznaczonych przez związek silnie podkreślano potrzebę wychowania społeczeństwa, stąd też w wielu inicjatywach koncentrowano się na pracy społecznej na rzecz najmłodszych, zogniskowanej na aktywności opiekuńczej, wychowawczej i oświatowej.

Szczególne zasługi położył w tym obszarze Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, który skupiał się na niesieniu pomocy rodzinie, matce i opiece nad dzieckiem. Do realizacji tych zadań powołał Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, prowadził Domy Matki i Dziecka, żłobki zamknięte i otwarte, domy dziecka, Krople Mleka, przedszkola, ogródki jordanowskie, bursy i sierocińce, świetlice dziecięce, kolonie i półkolonie, domy wychowawcze specjalnej troski, dożywianie oraz organizował opiekunki społeczne²³.

Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, które służyły matkom i dzieciom do drugiego roku życia, były niejednokrotnie jedynym ratunkiem dla potrzebującego niemowlęcia. Matki mogły skorzystać tam z porad lekarskich i pielęgniarskich dotyczących stanu zdrowia dziecka, higie-

²¹ Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, Warszawa 1928, s. 3.

²² Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, Warszawa 1936, s. 2.

²³ Wystawa „Świat kobiety” – katalog wystawy, Warszawa 1929, s. 11.

ny i odżywiania. Pracujący w stacji lekarz nie leczył chorych dzieci, lecz dawał matkom rady, jak zająć się potomstwem, aby zapobiegać chorobom. W ciągu dnia wykwalifikowana pielęgniarka przygotowywała i rozdawała mleko według zaleceń lekarza. Dodatkowo udzielała rad na terenie stacji oraz podczas comiesięcznych odwiedzin niemowlęcia w domu. „W dzień wizyty lekarskiej pielęgniarka przygotowuje pokój lekarski, po czym waży i mierzy dzieci, jest obecna w czasie wizyty lekarskiej, aby słuchać, jakie wskazania zaleca lekarz”²⁴. W małych miejscowościach ograniczono dni przyjęć lekarza do dwóch lub nawet jednego dnia w tygodniu²⁵.

Do placówek realizujących działalność opiekuńczo-wychowawczą należy zaliczyć Dom Matki i Dziecka ZPOK zlokalizowany w Warszawie przy ulicy Wawelskiej 11. Tego typu placówki rozpoczęły działalność na rzecz wsparcia samotnych matek w latach 30., kiedy to część wcześniejszej funkcjonujących domów podrzutek przekształcono w Domy Matki i Dziecka. Ich celem było umożliwienie matce zatrzymania dziecka, udzielanie jej wsparcia i pomocy w wychowaniu oraz opiece nad małństwem. Domy prowadziły także działania na rzecz znalezienia matce mieszkania, udzielały pomocy finansowej czy organizowały opiekę nad dzieckiem podczas jej nieobecności. Jak pisała I. Lewińska, miały to być schronienia służące kobietom opuszczonym, matkom nieślubnym, porzuconym przez męża lub pozbawionym jego opieki chwilowo z powodu pełnienia na przykład służby wojskowej. Zalecała, aby do domu przyjmowane były „kobiety ciężarne w ostatnich miesiącach ciąży. Przede wszystkim opieki potrzebuje matka nieślubna z dzieckiem przy piersi. Ta winna natychmiast otrzymać pomoc i opiekę, na czas najdłuższej do półtora roku, aby móc dojść do siebie, nie być rozłączoną z dzieckiem, dla którego jest najlepszą opiekunką i karmicielką”²⁶.

Prowadzony przez ZPOK Dom Matki i Dziecka zapewniał matkom i ich potomstwu możliwość pobytu przez około pół roku. W czasie prze-

²⁴ K. Majewska-Borowska, *Stacja opieki nad matką i dzieckiem*, w: *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, red. H. Ceysingerówna, M. Kuźmińska, M. Rychterówna, Warszawa 1933, s. 69.

²⁵ Tamże, s. 68.

²⁶ I. Lewińska, *Dom matki i dziecka*, w: *Almanach spraw kobiecych*, dz. cyt., s. 71.

bywania w placówce kobietom udzielano porad w zakresie opieki nad niemowlęciem, dawano wskazówki na temat gotowania i sprzątanania, jak również prowadzono naukę czytania i pisania. Po zakończeniu pobytu w Domu Matki i Dziecka członkinie ZPOK starały się udzielać kobietom pomocy w znalezieniu pracy oraz miejsca w żłobku dla dziecka²⁷.

Związek dostrzegał potrzebę poprawy stanu opieki i wychowania najmłodszych członków społeczeństwa, które powinno być realizowane przede wszystkim w rodzinie, ale także w zorganizowanych w tym celu placówkach. Potrzeba ich zakładania była podyktowana nie tylko rozwojem gospodarczym kraju, który skutkował wzrostem liczby kobiet pracujących poza domem, ale co za tym idzie – coraz większą liczbą dzieci pozbawionych przez większą część dnia matczynej opieki. W konsekwencji taki stan rzeczy pociągał za sobą społeczną konieczność roztoczenia opieki nad dzieckiem matki pracującej oraz umożliwienia kobiecie karmienia swego dziecka. Temu zadaniu miały sprostać żłobkiienne²⁸. Także na tym polu działaczki ZPOK zaznaczyły swoją aktywność, zakładając, że głównym celem żłobków będzie ograniczenie i zminimalizowanie wysokiego wskaźnika śmiertelności wśród niemowląt, który według danych z 1924 roku stanowił aż 30%²⁹.

Zakładane przez organizację żłobkiienne były instytucjami, w których kobiety aktywne zawodowo mogły pozostawić swoje dziecko pod nadzorem odpowiednio przeszkolonej do tego zadania członkini związku. Dodatkowym atutem żłobków były pracujące w nich pielęgniarki. Żłobki znajdowały się zazwyczaj na terenie fabrycznym lub w jego najbliższym sąsiedztwie i były przeznaczone dla dzieci do trzeciego roku życia, w tym głównie dla niemowląt. Matka, idąc do pracy, zostawiała w nim dziecko, a w przerwach od pracy mogła przyjść i je nakarmić³⁰.

²⁷ A. Samsel, *Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2013 t. 7, s. 253.

²⁸ U. Wróblewska, *Założenia organizacyjne żłobków dziennych w okresie międzywojennym według wytycznych Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2021 nr 44, s. 45–57.

²⁹ M. Gromski, *Żłobkiienne dla niemowląt*, Warszawa 1927, s. 7.

³⁰ A. Samsel, dz. cyt., s. 250. Regulowała to Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie ochrony pracy kobiet i młodocianych, która zapewniała opiekę do

Doktor J. Jaroszevska podkreślała, że „żłobek nie tylko opiekuje się dzieckiem, lecz również jest szkołą dla matek, szkołą praktyczną, pogładową, w której nabywają one pewnego zasobu elementarnych wiadomości z zakresu pielęgnowania, dietytyki i higieny, wyzbywając się zarazem wielu pokutujących w szerokich masach przesądów i zabobonów”³¹. Kwestie urządzania i utrzymania żłobków w zakładach pracy regulowało rozporządzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej³². Związek z kolei w 1933 roku wydał w tym celu *Instrukcje w sprawie zakładania żłobków dziennych*³³.

Za równie ważną w pracy społeczno-wychowawczej ZPOK uznano potrzebę zakładania i prowadzenia przedszkoli. Celem ich aktywności było udzielanie troskliwej opieki dzieciom w wieku 3–7 lat oraz ich wszechstronne wychowanie fizyczne, moralne i umysłowe. W 1930 roku wydano *Instrukcję w sprawie zakładania przedszkoli*, która usprawniała ich tworzenie i działalność³⁴. Określano w niej liczbę dzieci w grupie, która nie mogła przekroczyć 40 i być mniejsza niż 15–20 podopiecznych. Przedszkola były płatne. Pierwszeństwo przyjęcia miały dzieci starsze oraz takie, których rodzice nie byli w stanie zapewnić im prawidłowych warunków do rozwoju i wychowania. Placówka była czynna w godzinach od 8 do 15, jednak w przypadku gdy

15 miesięcy dzieciom pracownic zakładów zarówno prywatnych, jak i państwowych, zatrudniających ponad 100 kobiet. Ustawa ta nakładała obowiązek urządzania przy zakładach żłobków dziennych, do których pracownice mogły przynosić swoje dzieci, mając zagwarantowane prawo dwukrotnego w ciągu dnia ich odwiedzania i karmienia podczas ustalonych ustawowo przerw półgodzinnych na karmienie niemowląt piersią. Zob. Ustawa w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet (Dz.U. 1924, Nr 65 poz. 636).

³¹ J. Jaroszevska, *Żłobkiienne*, w: *Almanach spraw kobiecych*, dz. cyt., s. 66–67.

³² Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 11 marca 1927 r. w sprawie urządzania i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy (Dz.U. 1927, Nr 32 poz. 293).

³³ *Instrukcje w sprawie zakładania żłobków dziennych*, red. Z. Garlicka, Warszawa 1933.

³⁴ *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, red. Z. Bogdanowiczowa, Z. Czerwińska, H. Jaroszewiczowa, A. Skwarczyńska, Z. Żukiewiczowa, Warszawa 1930.

rodzice nie mogli odebrać dzieci do tego czasu, podopiecznym organizowano „dozór wychowawczy”³⁵. Dbano, aby przedszkola były ulokowane w osobnych budynkach, otoczonych ogrodem przeznaczonym do zabaw. Zalecano, aby gmach przedszkola składał się minimum z jednej sali zajęć, sali zabaw i szatni, łazienki oraz kuchni³⁶.

Za działalność przedszkola odpowiadał Zarząd, składający się z przewodniczącej, zastępczyni, sekretarki i skarbniczki. Dodatkowo powoływano Koło Opieki Rodzicielskiej, które składało się z rodziców i sympatyków³⁷. Znaczącym elementem działalności przedszkoli był odpowiedni dobór personelu. Od kadry pedagogicznej wymagano posiadania świadectwa zdrowia, świadectwa ukończenia co najmniej siedmiu klas szkoły powszechnej i ukończonego dwuletniego kursu dla wychowawczyń przedszkoli. W przypadku przyjęcia więcej niż 40 dzieci zatrudniano dwie wychowawczynie. Do pomocy wychowawczynie zatrudniano służącą. Wychowawczynie oprócz wynagrodzenia za pracę otrzymywała dodatkowo opał i mieszkanie. Nauczycielki miały zakaz stosowania kar cielesnych wobec dzieci oraz obowiązek uprzejmego zachowania się wobec współpracownic oraz rodziców. Co istotne, według instrukcji praca nauczycielek obejmowała szeroki wachlarz działań edukacyjnych wobec rodziców w celu ich przygotowania pedagogicznego³⁸.

Przedszkole zapewniało środki dydaktyczne do pracy z dziećmi. Podstawowymi pomocami były arkusze papieru, bibułki, tektury, nici, igły, druty, patyczki, nożyczki, farby wodne, kredy kolorowe. Dodatkowo wykorzystywano: klocki, mozaiki geometryczne, domino, obrazki do ćwiczenia mowy, a także gry rozwijające myślenie logiczne³⁹. Nauczycielkom prenumerowano fachowe czasopisma, z których miały czerpać wiedzę i pomysły, w jaki sposób uatrakcyjnić prowadzone zajęcia.

W przedszkolach czuwano nad czystością i zdrowiem dzieci, zapewniano opiekę lekarską, a w przypadku jej braku nawiązywano współ-

³⁵ *Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, dz. cyt., s. 11.

³⁶ Tamże, s. 10.

³⁷ Tamże, s. 14.

³⁸ Tamże, s. 17.

³⁹ Tamże, s. 22.

pracę z miejscowym lekarzem, który badał dzieci na początku i końcu roku szkolnego. Zadaniem wychowawczynie było codzienne utrzymanie porządku i zapewnienie odpowiedniego przewietrzania pomieszczeń. Dodatkowo, każdej soboty przewidziane było gruntowne sprzątnięcie całego lokalu. Na rodziców nałożono obowiązek przyprowadzania dzieci umytych i czysto ubranych⁴⁰.

Przedstawicielki związku podkreślały potrzebę kontynuowania pracy wychowawczej na kolejnych etapach edukacji szkolnej. Realizowana w szkołach praca dydaktyczno-wychowawcza miała być silnie związana z kształtowaniem poglądów i zachowań dzieci oraz z modelowaniem ich postaw obywatelskich. Zakładano, że szkoła „posiada niebываłe możliwości zrealizowania zasad idealnych wychowania obywatelskiego. Czerpie skarby z materiału nauczania, przez pracę nad nim kształci wytrwałość, sprawność i entuzjazm dla pracy. Nauka i pedagogia nic na tem nie ucierpią, jeżeli wiadomości, jakie zdobywa młodzież w murach szkoły, jeżeli umiejętności i uczucia, jakie wzbudzi, będą skierowane przede wszystkim do własnego państwa. [...] Wszystko to jednak musi być związane z dobrem państwa polskiego jako dobrem naczelnym”⁴¹.

Istotne miejsce w działalności na rzecz starszych dzieci odegrały zakładane przez organizację szkoły zawodowe. Tego typu placówki funkcjonowały w Brzeżanach, Hrubieszowie, Krzemieńcu, Kowlu (3-letnia), Kutnie (3-letnia), Łomży, Stryju, Wilnie, Warszawie (założona w 1931 roku Jednoroczna Żeńska Szkoła Przysposobienia Kupieckiego). Najczęściej posiadały one status szkół publicznych. Niektóre szkoły miały uprawnienia niższej szkoły zawodowej⁴². Przykład szkół z uprawnieniami niższej szkoły zawodowej stanowią zlokalizowane na terenie województwa białostockiego dwie szkoły: Prywatna Żeńska Szkoła Zawodowa Krawiecko-Bieliźniarska w Łomży przy ul. Rybaki 3 oraz Prywatna Żeńska Szkoła Krawiecko-Bieliźniarska w Suwałkach przy ul. Ko-

⁴⁰ Tamże, s. 10, 16, 17.

⁴¹ H. Pohoska, *Wychowanie obywatelskie*, w: *Almanach spraw kobiecych*, dz. cyt., s. 23.

⁴² Tamże, s. 229.

ściuszki 87⁴³. Jak czytamy w informatorze Żeńskiej Szkoły Zawodowej ZPOK w Łomży, zadaniem placówki było teoretyczne i praktyczne przygotowanie dziewcząt do pracy zarobkowej, rozumnego i ekonomicznego prowadzenia gospodarstwa domowego. Program szkoły odpowiadał swoim zakresem programowi 3-letnich szkół zawodowych żeńskich z prawami szkół państwowych. Kierunek nauki miał charakter praktyczny. Dużo uwagi poświęcano w szkole na przedmioty specjalne: kilimkarstwo, krój, szycie, haft i trykotarstwo, a prócz tego na przedmioty takie jak: religia, język polski, historia, rachunki, rysunek ornamentacyjny, modelarstwo⁴⁴. Opłata za naukę wynosiła 10 zł miesięcznie. Uczennice zamiejscowe mogły mieszkać u krewnych lub w bursie przy szkole, jednak kierownictwo szkoły lub osoby przez nie upoważnione miały prawo ingerowania w sprawy wychowania i opieki nad uczennicami. Warto dodać, że w roku szkolnym 1938/1939 szkołę przekształcono w Prywatne Żeńskie Gimnazjum Krawiecko-Bielizniarskie, a więc zawodową szkołę średnią⁴⁵.

Związek zadbał również o organizowanie dzieciom opieki po wypełnieniu przez nich obowiązków szkolnych. Do osiągnięć w tym obszarze należą organizowane w okresie letnim kolonie i półkolonie⁴⁶. Podkreślano, że zadaniem akcji kolonijnej jest „konieczna kompensata braków w rozumieniu fizycznym i psychicznym, zaistniałych w ustroju dziecięcym na skutek niedostatecznych i niewłaściwych dla prawidłowego rozwoju dziecka warunków domu i otoczenia”⁴⁷. Ich celem było wyrównywanie braków wynikających z warunków higienicznych, ekonomicznych, materialnych i moralnych dzieci. Taką formą wsparcia objęto głównie dzieci z rodzin bezrobotnych oraz dzieci członków ubez-

⁴³ A. Suplicka, *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe w województwie białostockim*, Białystok 2015, s. 141–142.

⁴⁴ *Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet Oddział w Łomży, Żeńska Szkoła Zawodowa Zw. Pracy Obywat. Kobiet w Łomży*, s. 2.

⁴⁵ Tamże, s. 4.

⁴⁶ Podstawy prawne kolonii letnich opierały się przede wszystkim na Ustawie z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej (Dz.U. 1923, Nr 92 poz. 726); A. Samsel, dz. cyt., s. 250.

⁴⁷ *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I. Kolonia wycieczkowa*, Warszawa 1937, s. 5.

pieczalni i organizacji społecznych. Podopieczni, przeważnie z miast i miasteczek w wieku szkolnym, byli kierowani przez zarządy miejskie, komisje lub komitety do spraw kolonijnych.

Kolonie dzielono na trzy formy: lecznicze, letnie oraz półkolonie. Głównym zamierzeniem ZPOK było realizowanie w trakcie akcji kolonijnych zadań opiekuńczych, wychowawczych i leczniczych. W tym celu przy Wydziale Opieki nad Matką i Dzieckiem powołano Sekcję Kolonii i Półkolonii. Większość środków referaty pozyskiwały samodzielnie z imprez dochodowych, opodatkowania członków, zasiłków od władz miejscowych i opłat za dzieci⁴⁸.

Kolonie wypoczynkowe stanowiły popularną formę opieki, a jednocześnie pracy wychowawczej nad dzieckiem w trakcie czasowego pobytu z dala od rodziny, w dobrych warunkach zdrowotnych, w zespole z innymi dziećmi, pod kierownictwem odpowiednio dobranego personelu. Na kolonii wypoczynkowej dbano o polepszenie stanu zdrowia dzieci, jak również o ich wychowanie. Pierwszemu celowi służył przede wszystkim wybór miejsca, lokalu, odpowiednie żywienie i właściwa organizacja życia na kolonii. Promowanie zdrowia polegało na wzmocnieniu w zdrowych dzieciach sił i rozwijaniu ich sprawności fizycznej. Dostrzegano, że kolonia stanowi „swojego rodzaju społeczeństwo, którego właściwa organizacja może wyłonić z siebie poważne siły wychowawcze i kształtujące osobowość”⁴⁹, a wzbogacenie psychiki dzieci w trakcie ich trwania miało iść równoległe ze wzmocnieniem stanu fizycznego. Zadaniem kolonii było również przygotowanie dzieci „na przyszłych uczestników życia kulturalnego narodu, najpierw na świadomych konsumentów dóbr kulturalnych, a następnie na współtwórców tych dóbr i realizatorów ideałów”⁵⁰.

Na koloniach wypoczynkowych starano się zatrudniać stałego lekarza, jednak przy braku funduszy ograniczano się najczęściej do wizyt lekarskich dwa, trzy razy w tygodniu. Do pomocy lekarzowi wyznaczono higienistkę⁵¹. Podkreślano, że „higiena kolonii jest zagadnieniem bardzo

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 20.

⁵⁰ Tamże, s. 75.

⁵¹ Tamże, s. 50.

ważnym, którego nie można lekceważyć ani zaniedbywać. Toteż wszystkie dziedziny życia kolonijnego muszą we właściwym interesie podlegać wskazaniom i przepisom higienicznym⁵². Tego typu kolonie ZPOK zorganizował w Ościślowie (woj. warszawskie), Chociszewie (woj. łódzkie), Druskiennikach (woj. białostockie) i Klewaniu (woj. wołyńskie)⁵³.

Celem kolonii leczniczych było z kolei udzielenie możliwie w jak najszerszym zakresie pomocy zdrowotnej dzieciom ze schorzeniami, które wymagały leczenia klimatyczno-zdrojowiskowego. Oprócz tego dbano bez wątpienia o aspekt wychowawczy. Decydujący wpływ na tok pracy na kolonii miał lekarz. Dodatkowo zatrudniano kierowniczkę gospodarczą, personel pielęgniarski i wychowawczy. Z tego rodzaju kolonii korzystały dzieci rodziców średnio sytuowanych i zamożnych oraz dzieci najbiedniejsze, w tym również dzieci rodziców bezrobotnych⁵⁴.

Wiek dzieci zakwalifikowanych na kolonie lecznicze wahał się w granicach 5–14 lat. Czas trwania kolonii, ze względu na dzieci przeważnie szkolne, ograniczono od czerwca do sierpnia w turnusach czterotygodniowych. Na kolonie lecznicze kierowano dzieci z uwagi na: przebytą gruźlicę kości, gruczołów i stawów; zołży – typu astenicznego lub z obfitą podściółką tłuszczową; przerost migdałków i układu chłonnego; niedokrwistość i pobudliwy układ naczyniowo-ruchowy; przewlekłe nieżyty dróg oddechowych; reumatyzm stawowy i mięśniowy o formach przewlekłych; złą przemianę materii, błędnicę; zmiany degeneracyjne, zeszywnienia, stany połamaniowe; przewlekłe choroby układu moczowego⁵⁵. Dzieci kierowano do ośrodków zdrojowiskowych i klimatycznych takich jak: Busko (woj. kieleckie), Ciechocinek (woj. warszawskie), Druskienniki (woj. białostockie), Jastrzębie-Zdrój (woj. śląskie), Krynica (woj. krakowskie), Otwock (woj. warszawskie), Rabka (woj. krakowskie), Szczawnica (woj. krakowskie), Truskawiec (woj. lwowskie), Zakopane⁵⁶.

⁵² Tamże, s. 65.

⁵³ Tamże, s. 7.

⁵⁴ *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część II. Kolonia lecznicza, półkolonia, dzieciniec wiejski letni*, Warszawa 1938, s. 8, 13–14.

⁵⁵ Tamże, s. 8–9.

⁵⁶ Tamże, s. 34–35.

Uzupełnieniem działalności kolonijnej były organizowane przez ZPOK półkolonie. Rejestracja dzieci i wstępne badania lekarskie odbywały się w szkołach, przedszkolach i Ośrodkach Zdrowia i Opieki Społecznej przed końcem roku szkolnego. Na półkolonie rekrutowano dzieci najbardziej potrzebujące, czyli po przebytych chorobach, oraz dzieci rodzin najuboższych. Półkolonie umożliwiały najmłodszym spędzenie dnia na świeżym powietrzu, w dobrych warunkach zdrowotnych i pod opieką wyszkolonego personelu⁵⁷. Akcja głównie miała na celu „wydobycie dziecka w wieku szkolnym w okresie wolnym od nauki z ciemnych zaułków, wilgotnych suteryn, cuchnących podwórek i udostępnienie mu korzystania ze słońca, powietrza, swobody, a zarazem chronienia go przed zgubnymi i demoralizującymi wpływami ulicy”⁵⁸.

Organizatorzy półkolonii dążyli do wypełnienia tych samych zadań zdrowotnych i wychowawczych co kolonie, pracując jedynie w mniej korzystnych warunkach. Najbardziej ujemną stroną półkolonii był codzienny powrót dzieci do domu. Akcja organizowania przez ZPOK kolonii, półkolonii, a także obozów letnich odniosła sukces, ponieważ swoim zasięgiem objęła jedną czwartą ogółu dzieci korzystających z akcji kolonijnej w całym kraju.

Z kolonii korzystały przede wszystkim dzieci miejskie, dzieci wiejskie natomiast w czasie intensywnych prac na roli w okresie letnim były niechętnie zwalniane od pomocy rodzicom⁵⁹. Ta grupa dzieci nie została jednak pozbawiona uwagi członkiń ZPOK. Początkowo Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem, a następnie powołany w związku Wydział Spraw Wiejskich organizował w formie wiejskich dziecińców sezonowych akcje opieki letniej nad dzieckiem wiejskim. Prowadzone były również dziecińce stałe, w znacznie większej skali. Wydział Spraw Wiejskich ZPOK dla oddziałów wiejskich wydał dwie instrukcje: jedną dla dziecińców stałych, drugą dla dziecińców sezonowych. Zawierały one podstawowe wytyczne organizacyjne i przepisy obowiązujące przy ich urządzaniu i prowadzeniu.

⁵⁷ Tamże, s. 8.

⁵⁸ *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I*, dz. cyt., s. 9.

⁵⁹ Tamże.

Zadaniem dziecińców było roztoczenie opieki nad dzieckiem w wieku od 2 do 7 lat i stworzenie atmosfery sprzyjającej rozwojowi uczuć religijnych, społecznych i patriotycznych. Podstawą pracy w dziecińcu była zasada samopomocy i współdziałania. Praca w dziecińcu sezonowym opierała się na tych samych zasadach, co w dziecińcu stałym. W *Instrukcji dla wiejskich dziecińców sezonowych Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet* czytamy, że potrzeba zakładania na wsiach dziecińców „jest jasną dla każdego, kto zna i rozumie potrzeby dziecka, kto widzi wielkie straty społeczne wynikające z zaniedbania dzieci, kto wczuje się w smutne położenie matek gospodyń wiejskich, które pomimo najlepszych chęci przy nawale zajęć i trosk nie mogą dać swym dzieciom takich warunków, jakie są potrzebne dla ich pomyślnego rozwoju fizycznego i moralnego. Potrzebie tej może zadośćuczynić dziecińiec wiejski”⁶⁰.

Wiejskie dziecińce sezonowe były instytucjami opiekuńczymi zapewniającymi dzieciom wiejskim opiekę w czasie robót sezonowych i pozwalającymi gospodyniom na pracę w gospodarstwie. Podkreślano potrzebę wpajania dzieciom zasad higieny, zakładając, że dzieci wiejskie szczególnie potrzebują opieki i pielęgnacji, ponieważ „zazwyczaj zostawiane są przez rodziców w zamkniętych na kłódkę chałupach lub co najwyżej pod opieką niewiele starszego rodzeństwa, lub niedoświadczonych dziadków. Są one zatem pozbawione świeżego, ciepłego, regularnie podawanego pożywienia. Tym niedomaganiom życia drobnej dziatwy wiejskiej mogą zapobiec wiejskie dziecińce letnie organizowane w czasie żniw lub jesiennych kopanek. Dzieci natomiast w wieku szkolnym z dziecińców szkolnych korzystają tylko w ten sposób, że przychodzą do nich w godzinach posiłku”⁶¹.

W dziecińcu wykluczona była nauka szkolna i obowiązywały w nim zajęcia przewidziane programem dla przedszkoli. Postulowano, aby lokal przeznaczony dla dzieci składał się co najmniej z jednej izby, sieni i kuchni. Ponadto miał być bezpieczny i higieniczny, z dostępem do ogrodu, lasu lub placu. Szczególne miejsce zajmowała w dziecińcu hi-

⁶⁰ *Instrukcja dla wiejskich dziecińców sezonowych Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*, Warszawa 1937, s. 3.

⁶¹ Tamże, s. 9.

giena dzieci i otoczenia, w którym najmłodszy przebywali⁶². Poza pracą opiekuńczo-wychowawczą dzieciniec prowadził żywienie dzieci.

Zadbano, aby kierowniczką dziecinca miała fachowe przygotowanie oraz odznaczała się dobrym zdrowiem, nienagannym prowadzeniem się i zamiłowaniem do pracy z dziećmi. Przed przyjęciem do dziecinca i po jego ukończeniu dzieci musiały być zbadane przez lekarza. Dzieci chorych nie przyjmowano. Kontrolę nad dzieciniec sprawował Oddział ZPOK, wyższe władze organizacyjne oraz Ministerstwo Opieki Społecznej⁶³. Liczba dzieci w dziecinie nie mogła przekraczać 40 podopiecznych, jeśli było ich więcej, przydzielano kierownicze pomoc. Dzieciniec letni trwał 6–8 tygodni i był dostosowany do warunków wiejskich tak, aby promieniował „przez to na całą wieś, przez wprowadzenie pewnych zagadnień wychowawczych, higienicznych, urządzeń z zakresu gospodarstwa domowego, odżywiania. Kierowniczką dziecinca oprócz zajęć w dziecinie winna prowadzić akcję oświatową wśród ludności, co jest szczególnie ważne na terenach mieszanych narodowościowo”⁶⁴.

Wspieranie najmłodszych członków społeczeństwa odbywało się także na drodze różnorodnych form pomocy rzeczowej oraz dożywiania dzieci z rodzin ubogich. Rozwój tego typu działań był widoczny w latach 30. w okresie wielkiego kryzysu, w czasie wzrostu bezrobocia, a co za tym idzie – także ubóstwa. Taką formą wsparcia objęto ponad 20% dzieci ze szkół powszechnych. W skali potrzeb były to jednak działania niewystarczające, ograniczone brakiem funduszy⁶⁵.

Ponadto członkinie związku zakładały ogrody jordanowskie, miejsca na otwartej przestrzeni, przeznaczone do spędzania czasu wolnego dla dzieci i młodzieży. Stanowiły one przestrzeń nie tylko do zabawy, ale również do wychowania i nauki. W obrębie parków znajdowały się place do gier i zabaw, które przeznaczano też do nauczania na świeżym

⁶² Tamże, s. 11–13.

⁶³ Tamże, s. 5–8.

⁶⁴ *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I*, dz. cyt., s. 10.

⁶⁵ P. Grata, *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*, Rzeszów 2013, s. 230.

powietrzu⁶⁶. Ogródki wydzielano z parków, ogrodów publicznych bądź tworzone jako oddzielne miejsca. Były one otwarte dla wszystkich chętnych dzieci.

Kolejną formę pracy oświatowo-wychowawczej ZPOK stanowiła praca świetlicowa. Świetlice organizowano przy szkołach, w odpowiednio urządzonych lokalach w celu zapewnienia dzieciom opieki w czasie wolnym od zajęć szkolnych. Świetlice były miejscem, gdzie dzieci otrzymywały pomoc w odrabianiu prac domowych, a z drugiej strony stanowiły azyl „przed zepsuciem”, ponieważ zapobiegały włóczeniu się po lekcjach⁶⁷.

Związek prowadził również świetlice żeńskie i koedukacyjne przeznaczone dla młodzieży w wieku od 14 do 18 lat⁶⁸. Uruchomienie tego typu placówek było zależne od warunków miejscowych, sposobu rekrutacji oraz typu szkoły, z której rekrutowano podopiecznych. W przypadku szkół koedukacyjnych dzieci uczęszczały do świetlic koedukacyjnych. W przypadku szkół żeńskich związek zalecał, aby tworzyć przy nich świetlice dla dziewcząt⁶⁹. Zakładano, że jeśli świetlica rekrutuje podopiecznych spośród absolwentów koedukacyjnych szkół powszechnych, siłą rzeczy łatwiej będzie w dalszym ciągu zachować koedukację niż eliminować ze świetlicy młodzież męską. W sytuacji, gdy warunki miejscowe nie narzucały z góry koedukacji, należało raczej w świetlicach dla młodocianych skupiać same dziewczęta. Promowanie tego typu świetlic tłumaczono wyjątkowo trudnym pod względem wychowawczym okresem dojrzewania płciowego⁷⁰. Podkreślano, że „okres ten – to etap najtrudniejszy i najniezwyklejszy życia ludzkiego – niezależnie od jego zewnętrznych warunków; jest tu bowiem czas niebezpiecznej burzy duchowej, rozterki uczuć i nastrojów, w której młody

⁶⁶ M. Czałczyńska-Podolska, *Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych*, „Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura”, 2016 nr 2, s. 116.

⁶⁷ *Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932*, Warszawa 1932, s. 51.

⁶⁸ Funkcjonowały także świetlice dla starszych w wieku od 18 do 23 lat i dla dorosłych powyżej 23. roku życia. Zob. *Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK*, Warszawa 1934, s. 11.

⁶⁹ Tamże, s. 12.

⁷⁰ Tamże, s. 11–12.

chłopak czy dziewczyna są bezradni. [...] Trudne warunki życiowe, panujące wszechwładnie bezrobocie, uderzając we właściwe temu okresowi poczucie »niepełnowartościowości«, stwarzają w duszach młodych chłopców i dziewcząt przygnębiającą świadomość, iż są balastem rodziny i społeczeństwa⁷¹.

Najważniejszym zadaniem świetlic było wychowanie młodzieży na obywateli rozumnych, lojalnych i czynnych. Realizowano je, wdrażając podopiecznych do poszanowania pracy poprzez zwiedzanie ośrodków i warsztatów pracy, rozmowy, pogadanki i lekturę oraz samą pracę na terenie świetlicy. Ponadto budzono poczucie jedności i solidarności z państwem polskim oraz obowiązek czynnej postawy wobec zagadnień życia. Podkreślano, że przebywanie w tego typu miejscach zwalczają rozgoryczenie i depresję, ponieważ dostarczają one odpowiedniej rozrywki, lektur, rozwijają poczucie sprawiedliwości i życzliwości względem każdego człowieka⁷².

Podsumowanie

Przedstawione powyżej inicjatywy Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz najmłodszych członków społeczeństwa dowodzą, że od początku swojej aktywności z zapałem i wielką obowiązkowością oddawał się on działalności społecznej na rzecz kraju, niosąc czynną pomoc w budowaniu odrodzonego państwa. Członkinie dostrzegały konieczność wsparcia społeczeństwa polskiego, kształtowania głębokiego poczucia dobra powszechnego i przekonania, że dla dobra państwa należy poświęcić własne dobro. Szczególne miejsce w służbie społecznej związku zajmowały dzieci. Właściwe ich wychowanie, ukierunkowane na postawy obywatelskie, było jednym z najważniejszych celów społeczno-politycznych organizacji.

Przedstawicielki ZPOK podkreślały konieczność otoczenia najmłodszych opieką od narodzin do momentu wejścia w świat ludzi dorosłych, zarówno sierot, jak i dzieci opuszczonych, dzieci samotnych matek,

⁷¹ Tamże, s. 46–47.

⁷² Tamże, s. 5–6.

jak również tych z rodzin pełnych. Wobec najmłodszych realizowano działania w przestrzeni opiekuńczej, wychowawczej oraz oświatowej. Wdrażano je, niosąc pomoc materialną i higieniczno-lekarską, powołując kuchnie i organizując akcje dożywiania, akcje opiekunek społecznych i higienistek odwiedzających rodziny. Organizacja dbała o podniesienie się dzieci z biedy i niedostatku, zapewniając opiekę w żłobkach, przedszkolach, dając możliwość nauki szczególnie w kierunku zawodowym, co w przyszłości otwierało lepsze perspektywy podjęcia pracy i utrzymania.

Związek pomagał dzieciom bezpośrednio oraz pośrednio, udzielając wsparcia matkom. W pracach związku nie pominięto aspektu bezpiecznego spędzania czasu wolnego, organizowania rozrywek i opieki w czasie wolnym, zakładania placów zabaw, ogródków jordanowskich czy też prowadzenia półkolonii i kolonii oraz obozów letnich.

Niewątpliwie zakres prowadzonej działalności społecznej należy uznać za imponujący i godny uznania, szczególnie że czasy, w których była podejmowana, nie należały do łatwych. Dopełnieniem zaprezentowanej powyżej charakterystyki niech będą statystyki powyższych działań. W 1931 roku ZPOK prowadził 296 świetlic dla dorosłych, 123 świetlice dla dzieci, 100 bibliotek i czytelni, 43 kursy samokształceniowe. Dodatkowo zorganizował 213 żłobków, 8 przedszkoli, 15 stacji opieki społecznej nad matką i dzieckiem, 11 Kropli Mleka, 70 kolonii, 130 półkolonii, a także 50 punktów „pomocy doraźnej dla dzieci”⁷³.

Rok później Wydział Opieki nad Matką i Dzieckiem prowadził na terenie całego kraju: doraźną pomoc – dożywianie, pomoc materialną – w 229 oddziałach, żłobki – w 5 oddziałach, przedszkola – w 80 oddziałach, Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem – w 42 oddziałach, świetlice dla dzieci – w 30 oddziałach, ogródki jordanowskie – w 4 oddziałach, internaty – w 2 oddziałach, Krople Mleka – w 3 oddziałach, kolonie letnie – w 26 oddziałach, półkolonie letnie – w 20 oddziałach, Dom Matki i Dziecka w Warszawie i ośrodek przeciwgruźliczy w Warszawie⁷⁴.

⁷³ J. Dufurat, *Obóz rządzący w Polsce*, dz. cyt., s. 301.

⁷⁴ M. Piwowarczyk, dz. cyt., s. 281.

W okresie od 1934 do końca 1935 roku tylko na terenie województwa wileńskiego związek prowadził: 26 przedszkoli; 21 kolonii i półkolonii; 14 ochronek dziennych, do których uczęszczało łącznie 650 dzieci mających zapewnioną opiekę lekarską, higienistek, całkowite utrzymanie i częściowe ubranie; 9 punktów dożywiania; 15 Stacji Opieki nad Matką i Dzieckiem; 2 Lotne Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, w których udzielono 14 712 porad, przeprowadzono 13 176 wywiadów domowych, udzielono 593 porad kobietom ciężarnym, zarejestrowano 2800 dzieci; 3 bursy; Krople Mleka; Dom Wychowawczy; Żłobek Dzienny i Dom Matki przy Klinice Uniwersytetu Stefana Batorego⁷⁵. W 1936 roku funkcjonowały 304 dziecińce z 14 707 dziećmi, a z 563 punktów kolonii i półkolonii skorzystało razem 58 177 najmłodszych⁷⁶.

Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet zajmował się również dziewczętami i chłopcami zagrożonymi moralnie, których umieszczano w zakładach zamkniętych prowadzących działalność resocjalizacyjną na podstawie ścisłych rygorów. ZPOK odgrywał też ważną rolę w zakresie opieki nad kobietami, organizując im pomoc materialną, ekonomiczną i gospodarczą. Biorąc pod uwagę również te istotne społecznie obszary działalności, należy postulować prowadzenie dalszych szeroko zakrojonych, systematycznych i pogłębionych badań oraz analiz.

Bibliografia:

- Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I. Kolonia wypoczynkowa.* Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1937.
- Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część II. Kolonia lecznicza, półkolonia, dziecińce wiejski letni.* Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1938.
- Almanach Kalendarz Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Rok 1932.* Warszawa: Wydział Prasowy Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1932.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ *Akcja kolonijna Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, część I*, dz. cyt., s. 7, 11.

- Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, red. Helena Ceysingerówna, Maria Kuźmińska, Maria Rychterówna. Warszawa: Wydział Prasowy Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1933.
- Bystroń, Jan Stanisław. „Zagadnienie programu szkolnego. Wychowanie państwowe”. *Kultura Pedagogiczna* 2 (1933): 97–111.
- Chojnowski, Andrzej. „Moralność i polityka. Kobiety lobby w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem”. W: *Kobieta i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939. Zbiór studiów*, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarz, 9–21. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996.
- Czałczyńska-Podolska, Magdalena. „Ogrody jordanowskie na tle współczesnych ogrodów dziecięcych”. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura* 2 (2016): 11–125.
- Dadej, Iwona, Piotr Abryszeński. *Drogi Polek do niepodległości*. Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Sulejówek: Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 2019.
- Dufrat, Joanna. „Obóz rządzący w Polsce w latach 1926–1939 a aktywizacja kobiet”. W: *Metamorfozy społeczne. Państwo i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. Janusz Żarnowski, 291–309. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2014.
- Dufrat, Joanna. „Polityka na łamach «Pracy Obywatelskiej» (1928–1939), organu prasowego sanacyjnego Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet”. W: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku: polityka w prasie kobiecej*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, 117–129. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2019.
- Dufrat, Joanna. „Stanowisko Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet wobec »wyborów brzeskich« w 1930 roku. Przyczynek do dziejów kobiecego stowarzyszenia”. W: *Studia z dziejów XIX i XX wieku*, red. Teresa Kulak, 197–212. Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2005.
- Dufrat, Joanna. *W służbie obozu marszałka Józefa Piłsudskiego. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet (1928–1939)*. Wrocław: Avalon, 2013.
- Dz.U. 1923, Nr 92 poz. 726, Ustawa z dnia 16 sierpnia 1923 r. o opiece społecznej.
- Dz.U. 1924, Nr 65 poz. 636, Ustawa z dnia 2 lipca 1924 r. w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet.
- Dz.U. 1927, Nr 32 poz. 293, Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 11 marca 1927 r. w sprawie urządzenia i utrzymywania żłobków dla niemowląt w zakładach pracy.

- Grata, Paweł. *Polityka społeczna Drugiej Rzeczypospolitej. Uwarunkowania – instytucje – działania*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2013.
- Gromski, Marcei. *Żłobkiienne dla niemowląt*. Warszawa: Biblioteka Wydziału Opieki nad Dziećmi i Młodzieżą Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, 1927.
- Instrukcja dla wiejskich dziecińców sezonowych Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*. Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet Zarząd Główny Wydział Spraw Wiejskich, 1937.
- Instrukcja w sprawie zakładania przedszkoli*, red. Zofia Bogdanowiczowa. Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1930.
- Instrukcje w sprawie zakładania żłobków dziennych*, red. Zofia Garlicka. Warszawa: Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1933.
- Jakubiak, Krzysztof. 1998. „Podstawowe wartości i ewolucja ideologii wychowawczej sanacji”. *Biuletyn Historii Wychowania* 7–8: 6–31. <http://dx.doi.org/10.14746/bhw.1998.7.8.4>.
- Kałwa, Dobrochna. „Model kobiety aktywnej na tle sporów światopoglądowych. Ruch feministyczny w dwudziestoleciu międzywojennym”. W: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, red. Anna Żarnowska, Andrzej Szwarc, 135–154. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2000.
- Krajewska, Joanna. „Publicystyka kobieca”. W: *Polskie piarstwo kobiet w wieku XX: procesy i gatunki, sytuacje i tematy*, red. Ewa Kraskowska, Bogumiła Kaniewska, 179–248. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2015.
- Kryńska, Elwira. „Trwałe wartości ideologii wychowawczej Adama Skwarczyńskiego”. *Przegląd Historyczno-Oświatowy* 3–4 (2002): 141–155.
- Łempicki, Stanisław. „Polskie tradycje wychowawcze”. W: *Encyklopedia wychowania*, t. 1, część 2, red. Stanisław Łempicki, Wojciech Gottlieb, Bogdan Suchodolski, Józef Włodarski. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1935.
- Majewska-Borowska, K. „Stacja opieki nad matką i dzieckiem”. W: *Almanach spraw kobiecych. Informacje, postulaty, zagadnienia*, red. Helena Ceysingerówna, Maria Kuźmińska, Maria Rychterówna, 68–70. Warszawa: Wydział Prasowy Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, 1933.
- Majewska, Ludwika. „Działalność Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet w Piotrkowie Trybunalskim w latach 1930–1939”. *Zeszyty Naukowe Zbliżenia Cywilizacyjne* 15(1) (2019): 30–54.
- Mysłakowski, Zygmunt. *Państwo a wychowanie*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 1935.

- Piotrowska-Marchewa, Monika. „Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej”. W: *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVII–XXI wieku)*, red. Teresa Kulak, Małgorzata Dajnowicz, 313–343. Wrocław: Komisja Historii Kobiet Komitetu Nauk Historycznych PAN, Wydawnictwo CHRONICON, 2016.
- Piwowarczyk, Mirosław. „Działania Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet na rzecz pomocy rodzinie”. *Wychowanie w Rodzinie* 7 (2013): 259–291.
- Praca świetlicowa. Instrukcja dla świetlic ZPOK*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Prasowego, 1934.
- Samsel, Agata. „Rodziny potrzebujące wsparcia w II Rzeczypospolitej – jakość życia, realizacja podstawowych funkcji, opieka społeczna”. *Wychowanie w Rodzinie* 7 (2013): 235–258.
- Sośnicki, Kazimierz. *Podstawy wychowania państwowego*. Lwów: Książnica-Atlas, 1933.
- Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*. Warszawa, 1928.
- Statut Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet*. Warszawa, 1936.
- Suplicka, Agnieszka. *Prywatne szkoły średnie ogólnokształcące i zawodowe w województwie białostockim*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2015.
- Suplicka, Agnieszka. „Wychowanie patriotyczne w II Rzeczypospolitej”. W: *Tendencje nacjonalistyczne i migracyjne we współczesnej Europie*, red. Barbara Olbrych, Andrzej Gołębiowski, 273–284. Radom: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlowej, 2017.
- Wróblewska, Urszula. 2021. „Założenia organizacyjne żłobków dziennych w okresie międzywojennym według wytycznych Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem”. *Biuletyn Historii Wychowania* 44: 45–57. <http://dx.doi.org/10.14746/bhw.2021.44.3>.
- Wystawa „Świat kobiety” – katalog wystawy*. Warszawa, 1929.
- Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet Oddział w Łomży, Żeńska Szkoła Zawodowa Zw. Pracy Obywat. Kobiet w Łomży*.